

lattığı bir seyahatnâmedir. 3. *Notes on the Bedouins and the Wahabys* (London 1831; Weimar 1831; Paris 1835). Arabistan'da bulunduğu sırada aralarında yaşadığı ve merkezlerini ziyaret ettiği Vehhâbîler ile bedevîlerin siyasi, iktisadi, askerî ve içtimâî durumlarıyla ilgili gözlem ve izlenimlerini derlediği iki ciltlik bir eserdir. 4. *Mecmû'a mine'l-em-şâli'l-'Arabîyye*. Arapça olarak hazırladığı bu eser İngilizce'ye (*Arabic Proverbs or the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1830, şerhiyle birlikte), Almanca'ya (Weimar 1834) ve diğer bazı Batı dillerine tercüme edilmiştir. 5. *Travels in Syria and the Holy Land* (London 1822).

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, 'Acâ'ibü'l-âşâr, IV, 284; Ebû'l-Kâsım Sehâb, *Ferheng-i Hâverşinâsân*, Tahran 1317, s. 83-84; Serkîs, *Mu'cem*, I, 601; Ziriklî, *el-A'âm*, IX, 349-350; Cevad Ali, *el-Mufaşşal*, I, 125; Muhammed Saîd eş-Sa'fî, "Kitâbü Bür-kârdt ke-maşdarin târîhiyyin ve iktisâdiyyin li'd-devleti's-Su'ûdiyyeti'l-ûlâ", *Meşâdiru tâ-rîhi'l-Cezîretî'l-'Arabîyye*, Riyad 1399/1979, II, 453-463; Necib el-Akikî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, II, 52; Mîşâl Cühâ, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabîyye ve'l-İslâmiyye ft Ürûbbâ*, Beyrut 1982, s. 35; W. H. Behn, *Index Islamicus 1665-1905*, Millersville 1989, s. 60, 153, 425, 431, 443, 446, 447, 459; C. E. Bosworth, "The Tomb in Cairo of John Lewis Burckhardt", *JSS*, XVIII (1973), s. 259-266; "Burckhardt", *GrE*, VIII, 444; Robert L. Hess, "Burckhardt Johann Ludwig", *EAm*, IV, 783; Rânâ İhsan ilâhî, "Burckhardt", *UDMİ*, IV/1, s. 435-436; D. Middleton, "Burckhardt, Johann Ludwig", *EBR*, IV, 419; M. Aavi-Yonah, "Burckhardt, Johann Ludwig", *EJd*, IV (1982), s.1509.

CENGİZ KALLEK

BURÇ

Kale bedenleri üzerinde
bir kısmı beden duvarlarının
dışına taşacak şekilde inşa edilen
savunma kuleleri
(bk. KALE).

BURÇ

(البرج)

Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen
yörüngenin içlerinden geçtiği
belli sembollerle gösterilen
on iki takımyıldızdan her biri.

Burç (çoğulu burûc ve ebrâc) sözlükte "güzel olmak, örtülerinden sıyrılmak, yükselerek görünürlük olmak" mânalarına gelen berec kökünden Arapça bir isimdir. Gökteki burçlar yükselmeleri, görünür olmaları veya açığa çıkmalarından ötürü bu adı aldıkları gibi surlarla çevrili bir şehrin veya sarayın kuleleriyle bir kale-

nin yüksek ve stratejik mevzileri de aynı sebeplerden burç olarak adlandırılmıştır.

İslâm Öncesi. Burçla ilgili en erken tarihî bilgilere, Sumerler'e ait çivi yazılı metinlerde muğlak bir şekilde rastlanmaktadır. Bununla birlikte Ön Asya'da buna ait sistemli bilgiler, milâttan önce II. binyıldan itibaren yazılan Akkadca, Elamca ve Hititçe metinlerde göze çarpmaktadır. Ninova'da (Ninive) Asurlular'a ait kral kütüphanesinde ele geçirilen metinler, Tanrı Marduk'un yörüngesi nasıl on iki burca böldüğünü anlatır. Ancak milâttan önce I. binyıldan itibaren tam olarak ele geçen Asur-Bâbil burç isimleri şöyledir (Brown, s. 180): Kusarikku (Koç), Alpu (Boğa), Tuâmu rabûti (İkizler), Pulukku (Yengeç olmalı), Arû (Aslan), Siru (Başak), Zibânitu (Pençe, tam bilinmiyor), Akrabu (Akrep), Qastu (Ok), Saha (Keçi, tam bilinmiyor), Kâ (Kova olmalı), Nunu (Balık). Daha erken devirlere ait metinlerde adları tam olarak tesbit edilemeyen bu burçların yılın belli dönemlerinde sabit bir yörünge boyunca hareket ettiğine ve bu hareketlerinin yeryüzündeki hayatı etkilediğine inanılırdı. Mezopotamya geleneğinde gök cisimlerinin tanrı olarak kabul edilmesi ile bu inanç arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Buna göre insanlar hangi burcun altında doğarlarsa o burcun tanrısının etkisi ve himayesinde olurlardı. Meselâ Akrep döneminde doğanlar en kızgın ilâhların hâkimiyetinde oldukları için tehlikeli insanlardı. Boğa döneminde doğanlar ise savaş tanrılarının himayesinde bulunduklarından iyi birer savaşçı özelliği taşırlardı. Mısır'da Helenistik döneme kadar burçlarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamış, orta krallık döneminde ise "dekan" adı verilen değişik bir burç sistemi ortaya çıkmıştır.

Burçların insan üzerine yaptığı etki hakkında en ayrıntılı bilgiler Mezopotamya ve özellikle Asur geleneğini takip eden Yahudi-İbrânî literatüründe görülür. İbrânîce'de burç mezzolot adını alır. Eski Ahid'in çeşitli yerlerinde (Eyub, 9/9, 38/31-32; Amos, 5/8; İşaya, 13/10) burçlara atıflar vardır. Eyub ve Amos'ta zikredilen burçların Oriyon ve Ülker olması mümkündür (*IDB*, IV, 242). İbrânî literatüründe Kitâb-ı Mukaddes dışında burçlara ait en erken bilgiler, Lut gölü civarında bulunan Kumran'daki dördüncü mağarada ele geçirilen metinlerde tesbit edilmiştir. Bu fragmanlarda Mandeener'inkine benzer şekilde zodyak burçla-

rının simgeleri sıralanmıştır (*JNES*, XLVIII, 201). Yörüngenin burçlara bölünmesine ait ilk net bilgilerse Ortaçağ'lara ait *Sefer Yesirah* adlı bir kitapta ortaya çıkmıştır. Buna göre İbrânî literatüründeki on iki burcun adı şöyledir: Taleh (Koç), Shor (Boğa), Te'omim (İkizler), Sartaz (Yengeç), Aryeh (Aslan), Betullah (Başak), Moznayim (Terazi), Akrav (Akrep), Keshet (Yay), Gedi (Oğlak), Deli (Kova), Dagim (Balık). Bu burçların tekbül ettiği zaman dilimleri bugün kabul edilen sıranın aynıdır (*EJd*, XVI, 1191).

Talmud'da burçlara ait açık seçik bir bilgi bulunmamakla birlikte yahudi bilgileri insanın belli bir burç altında doğduğuna ve herkesin bir semavî bedeninin (mazzal) bulunduğuna inanırlardı. Herkesin kendisini etkileyen bir yıldız vardı; aynı burç altında doğanlar mânevî açıdan akraba sayılırlardı. Yine bu telakkiye göre her burç belli bir olayı sembolize ediyordu. Meselâ yaratılış sırasındaki aydınlığı Koç, karanlığı Boğa, sekisi İkizler, evliliği Başak, insanı ise Yengeç burcu sembolize etmekteydi. Burçlar oluşturdukları dört elemana (hava, su, ateş, toprak) göre de üçerli gruplara ayrılırdı. Meselâ Balık, Akrep ve Yengeç su elemanını oluşturmaktaydı. Burçlar insanları etkilemek üzere kehanetlerde de kullanılabiliyordu, fakat bütün yahudilerin burçların kötü etkisinden uzak olduğu kabul edilirdi (*EJd*, III, 789).

Grek dünyasında burçlara ilk defa temas eden Homeros'tur. Milâttan önce IV. yüzyılda yaşayan Grek matematikçisi Eudoxus kırk dört burç adı sayar, Ptolemy (m.s. 100-178) ise kırk sekiz burç sıralar. Akrep'de kullanılan ve çoğu hayvanlara ait olan burç adları geleneksel olarak Hipparchus'a (m.s. I. yüzyıl) atfedilir. Bugün kullanıldığı şekliyle on iki burç adı ise Latin literatüründe ortaya çıkmıştır. Greko-Romen astrolojisine göre on iki burç on iki "hâne" oluşturmakta ve her hâne insanın belli bir yönünü etkilemektedir. Buna göre Koç burcu beden ve kişiliği, Boğa zenginliği, İkizler bilgi ve ifade gücünü, Yengeç sadakati, dehayı ve merak güdüsünü, Aslan soy, zevk ve hayalciliği, Başak sağlığı ve görev bilinci, Terazi evlilik ve ortaklık duygusunu, Akrep yeniden doğum ve ölümü, Yay ideolojiyi ve başka ülkelere merakı, Oğlak meslek ve statüyü, Kova umut ve dostluğu, Balık sınırlama ve kuşatma güdüsünü etkiliyordu.

Hinduizm'de nakşatra denilen yirmi sekiz burç vardır. Burçlar Hindü litera-

türüne göre ayın karıları ve Daksa'nın kızlarıdır. Budizm'de de Hinduizm'in etkisi altında gelişen yirmi sekiz burç mevcuttur ve bunlar aynı şekilde nakşatra adını alır. Budist telakkiye göre tanrı niteliği taşıyan burçlar insan üzerine doğrudan etkilidir.

Sâsânî dönemine ait İran metinlerinde on iki, Çin geleneğinde de siu adını alan yirmi sekiz burç vardır.

İslâm öncesi telakkilerde burçların astronomik detaylardan ziyade insan üzerine olan etkilerinin işleniş, bu telakkinin dinle olan yakın temasından ileri gelmektedir. Buna göre ilâh olan gök cisimleri insan eylemlerini yönetmektedir. İlâhlarla ve dolayısıyla gök cisimleriyle ilişki kurma çabasından da özel kehanet formülleri geliştirilmiştir. Böylece burçlarla kehanet yahut da fal arasında çok yakın bir ilişkinin bulunduğu inanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Brown, *Semitic Influence in Hellenic Mythology*, London 1898, s. 180; M. J. Dresden, "Science", *IDB*, IV, 236-244; F. Rochberg Halton, "New Evidence for the History of Astrology", *JNES*, XLIII, 2-5; J. C. Grenfield — M. Sokoloff, "Astrological and Related Omen Texts in Jewish Palestinian Aramaic", *a.e.*, XLVIII, 201-215; Alexander Altmann, "Astrology", *EJd*, III, 788-795; Arthur Beer, "Astronomy", *a.e.*, III, 795-807; "Zodiac", *a.e.*, XVI, 1191-1192; E. N. Fallaize, v.dğr., "Sun, Moon and Stars", *ERE*, XII, 63-102.

KÜRŞAT DEMİRCİ

İslâm Literatüründe Burç. Kur'ân-ı Kerîm'de dört defa çoğul şeklinde geçip bir sürenin de adını (el-Burûc) oluşturan kelime, bir yerde "kale burcu" (en-Nisâ 4/78), diğerlerinde "gökteki burç" (el-Hicr 15/16; el-Furkân 25/61; el-Burûc 85/1) anlamında kullanılmıştır. Müfessirler bu iki anlamı bazan "semavî surların kuleleri" şeklindeki bir benzetmeye yol açacak şekilde birleştirmişlerdir. Genellikle burç kelimesinin "zuhur eden, yüksekte olan; kale veya saray burcu" anlamlarından hareketle açıklamalarda bulunmuşlar ve göklerdeki burçlara da benzetme yoluyla bu ismin verildiğini belirtmişlerdir. Yine onlara göre burçlar aynı zamanda ayın menzillerini de işaretleyen yıldızlardır. Zaman zaman "gök kapıları" anlamında kullanılan burç kelimesine bazan da -dikkat çektiği için olsa gerek- "büyük yıldız" anlamının verildiği görülmektedir (Zemahşerî, II, 534).

Tefsirinde kozmolojik teorilere geniş yer vermesiyle tanınan Fahreddin er-

Râzî de burçları gezegenlerin katettikleri merhaleler düzeni olarak anlar ve onları gökteki yüksek saraylara benzetir. Burçlar güneşin ve ayın geçtiği konaklardır; ayrıca Allah'ın üzerlerine yemin ettiği "yıldızların mevkileri" ifadesi de (el-Vâkıa 56/75) yıldızların doğdukları veya battıkları yerler anlamına geliyor olmalıdır. Râzî'ye göre âyetteki "mevâkıu'n-nücûm" tabiriyle şeytanların göklerden kovuldukları veya yıldızların kıyamet günü saçılacakları esnadaki mevkiler de kastedilmiş olabilir (*Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 106; XXIX, 188; XXXI, 113). Burçların bu şekilde şeytanların gayb âlemine sızmalarını önlemek üzere taşlandıkları gök surlarının kulelerine benzetilmesi güzel bir istiare örneğidir.

Klasik açıklamaları ana hatlarıyla tekrarlayan Elmalılı Muhammed Hamdi de kelimenin Batlamyusçu anlamının, söz konusu benzetmelerin ötesinde gittikçe yaygınlaştığına işaret ederek burçların gökteki belirgin konumlarını, bir şehrin planındaki yüksek binaların veya bir ülkenin haritasındaki önemli şehirlerin farkedilirliliğiyle kıyaslamaktadır. Burçlar kuşağının bölümlenmesi ve adlandırılması konusunun çok eskilere dayandığını belirten Elmalılı, geleneğin İslâm kültüründe felekiyyâtın kurucusu olarak tanınan Hz. İdrîs'e kadar uzandığını kaydetmektedir (*Hak Dini*, V, 3608-3609; VII, 5688-5689).

Gökteki sabit yıldızlar küresinin ve özellikle burçlar kuşağındaki farazî şekillerin milâttan önce III. binyıldan beri benimsendiği tahmin edilmektedir. Yerin hareket ettiği esasına dayanan bugünün astronomisine göre güneş bir yılda ekliptiğin etrafında tam bir dönüş gerçekleştiriyor gibi görünür. Ekliptik, büyük âlem küresini yatay olarak ikiye bölen gök ekvatorunu 23,5 derecelik bir açı ile keser. Bu kesişme noktaları da ilkbahar ve sonbahar ekinokslarını (gündüz-gece eşitliği) oluşturur. Ekliptiğin her iki yanından 8,5 derecelik bir kuşak farzedilen eskiler, bu kuşağa burçlar kuşağı adını vermişlerdir. Güneşin 21 Mart'ta girdiği ilkbahar ekinoksundan başlamak üzere burçlar kuşağı on iki eşit parçaya bölünmüş ve bu parçaların her birinde yer alan takımyıldızlara burç denilmiştir. Ancak yüzyıllardır gündüz-gece eşitliklerinin gerilemesinden (ekinoks presesyonu) ötürü meydana gelen kayma sonucu burçlar bugün eski mevkilerini korumamaktadırlar. Her yıl meydana gelen kaymanın yaklaşık 50 açi saniyesi

(50.26") ve burç sembollerleriyle takımyıldızlar arasındaki bugünkü kaymanın da 36 derece kadar olduğu göz önünde tutularak burçlara bilinen adların yaklaşık 2600 yıl önce verildiği hesaplanmaktadır (*Larousse Encyclopedia of Astronomy*, s. 48).

Mezopotamya medeniyetlerinden bu yana genelde hayvanlarla temsil edilen burçlar sembolizmi kültürden kültüre az çok farklılık göstermektedir. Grekçe'de "zōdiakos kyklos" (hayvanlar dairesi) veya "to zōdia" (küçük hayvanlar) olarak anılan takımyıldızlar dizisi, İslâm felekiyyâtında "felekü'l-burûc" veya "dâiretü'l-burûc" adını almıştır. Esas itibarıyla Batlamyus'un *el-Mecisti'*indeki şekliyle benimsenen burçlar kuşağı, İslâm astronomi literatüründe güneş ve diğer gezegenlerin hareketini açıklamada daima başvurulan bir merhaleler düzeni olarak aynı geleneği sürdürmüştür. Güneşin gökyüzündeki hareketi sırasında belli tarihlerde girdiği burçların isim ve sıraları Latin kültüründe de benzer şekillerde benimsenmiştir. 360 derecelik dairevi kuşağın 30'ar derecelik on iki bölüme ayrılması sonucu oluşan burçlar, Arapça ve Latince karşılıkları ve güneşin burca girdiği tarih itibarıyla şu şekilde sıralanmaktadır: Koç (Hamel, Aries: 21 Mart), Boğa (Sevr, Taurus: 20 Nisan), İkizler (Cevzâ, Gemini: 21 Mayıs), Yengeç (Seretan, Cancer: 22 Haziran), Aslan (Esed, Leo: 23 Temmuz), Başak (Sünbüle, Virgo: 23 Ağustos), Terazî (Mîzan, Libra: 23 Eylül), Akrep (Akreb, Scorpius: 22 Ekim), Yay (Kavs, Sagittarius: 22 Kasım), Oğlak (Cedî, Capricornus: 22 Aralık), Kova (Delv, Aquarius: 20 Ocak), Balık (Hût, Pisces: 19 Şubat). Güneşin burçlar kuşağı üzerindeki bu hareketi mevsimlerin başlangıç ve bitiş noktaları gibi gündüz ve gecenin uzayıp ksalmasını da takvime bağlar.

İhvân-ı Safâ, burçların çeşitli isimler alması konusu üzerinde birçok bakımdan ayrıntılı şekilde durmuşlardır (bk. *Resâ'il*, I, 115-135). Yükselip alçalmalarına, kuzey veya güneyde bulunmalarına, gece ve gündüz doğmalarına, dört unsur (anâsır-ı erbaa*), dört ahlât (ahlât-ı erbaa*) ve dört keyfiyete olan nisbetlerine göre çeşitli isimler alan burçlar, böylece gerek gözlemcinin yerdeki konumu, gerekse gök ve yer arasındaki tabiat düzeninin tasviri açısından belli nitelikler kazanır. İhvân-ı Safâ'ya göre burçlar bir kare ve dört üçgenin daireyi on iki kısma ayırmasıyla gruplanır. Onların yaptığı bu gruplandırma esas iti-